

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2024. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.11.58>

УДК 336.143.2

Н. М. Назукова,

*к. е. н., старший науковий співробітник відділу публічних фінансів,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5955-2032>

**БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПОДОЛАННЯ
КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РОЗРИВУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ДЛЯ
ПОСТВОЄННОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

N. Nazukova,

*PhD in Economics, Senior Researcher of the Public Finance Department,
SI “Institute for Economics and Forecasting
of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

**BUDGETARY AND TAX INSTRUMENTS FOR OVERCOMING THE
QUALIFICATION GAP IN WAR CONDITIONS AND FOR THE POST-
WAR DEVELOPMENT OF UKRAINE**

У статті з'ясовано сутність кваліфікаційного розриву та його негативний вплив на можливості для економічного зростання. Встановлено, що передвоєнні нормативні зміни щодо класифікації освітніх закладів за освітніми рівнями відповідають практиці країн з індустріальним типом економічного розвитку. Висвітлено довоєнні тенденції у сфері підготовки

кваліфікованих кадрів для потреб реального сектору України та встановлено невідповідність між обсягами бюджетного фінансування підготовки фахівців конкретних спеціальностей та їх затребуваністю на ринку праці. Узагальнено фактори ризику для розвитку реального сектору України на сучасній технологічній основі та для створення високопродуктивних робочих місць. Здійснено аналіз програмно-цільового профілювання завдання подолання кваліфікаційного розриву в Україні в умовах війни та для поствоєнного відновлення. Запропоновано податкові інструменти подолання кваліфікаційного розриву в Україні, виходячи з успішного міжнародного досвіду щодо їх застосування.

The article establishes the essence of the skills gap and its negative impact on the prerequisites for economic growth. It is established that the pre-war regulatory changes in the classification of educational institutions by educational levels correspond to the practice of countries with an industrial type of economic development. The level of education funding, as well as its distribution between higher and vocational education, is assessed from the perspective of the economy's ability to grow. Pre-war trends in the field of qualified personnel training for the needs of the real sector of Ukraine are reflected and a discrepancy between the volumes of budget financing for the training of workforce in specific specialties and their demand in the labor market is established. A comparative assessment of the cost of training of one student of higher education in Ukraine and developed countries is given. Risk factors for the development of the real sector of Ukraine on a modern technological basis and the creation of highly productive jobs are summarized. Among which are: a reduction in the number of graduates receiving a profession in the field of engineering and natural sciences, which creates risks of a shortage of engineering and technological workers who will be able to work in modern high-tech industries; low level of state financing of higher and vocational education, which does not meet the financial needs of educational institutions, in particular in the regions; a lack of state support for businesses investing in life

long learning and professional development of workers. An analysis of the program-target profiling of the task of overcoming the skills gap in Ukraine in the conditions of war and for post-war recovery is carried out. Tax instruments for overcoming the skills gap in Ukraine are proposed, based on successful international experience of their application. A tax rebate in a form of the reduction of the corporate income tax base by increasing the amount of expenses on personnel training is proposed. The reason for applying such support is substantiated from the point of production modernization, as well as acquisition and implementation of the advanced technologies.

Ключові слова: *кваліфікаційний розрив, державне фінансування освіти, податкова знижка з податку на прибуток підприємств, поствоєнний розвиток України.*

Key words: *qualification gap, state funding of education, tax rebate for corporate income tax, post-war development of Ukraine.*

Постановка проблеми. Функціонування української економіки під час російської збройної агресії, а також досягнення сталого економічного відновлення і розвитку України у поствоєнний період, значно залежить від якості людського капіталу, зокрема від сформованих знань, умінь і навичок робочої сили.

Формування кваліфікованої робочої сили у всьому світі супроводжується викликом невідповідності навичок, тобто кваліфікаційного розриву (англ. skills gap). Явище кваліфікаційного розриву стало предметом для дослідження у другій половині ХХ століття, коли різні глобальні потрясіння, а також технологічні зміни призвели до поширення і поглиблення цього явища.

Поняття кваліфікаційного розриву описує стан, коли рівень освіти працівника є вищим або нижчим, ніж цього потребує займана ним посада, а також коли навички працівника, які сформувались завдяки його навчанню, не

відповідають навичкам, яких потребує ринок праці [1]. Результатом кваліфікаційного розриву є, зокрема, зниження рівня продуктивності, а відтак – економічного зростання. Тому скорочення кваліфікаційного розриву належить до завдань державного значення і потребує задіяння відповідного інструментарію, у тому числі інструментів державного фінансування освіти.

У даному зв'язку *актуальності набувають дослідження* державного фінансування освіти для підготовки робочої сили, а також оцінювання його відповідності поточним і повоєнним потребам національного ринку праці. Важливі *дослідницькі завдання*, зокрема, полягають в обґрунтуванні бюджетних і податкових інструментів забезпечення відповідності освіти працівників потребам реального сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У період, що передував повномасштабному російському вторгненню в Україну, проблеми відповідності кваліфікації робочої сили потребам реального сектору, формування інструментарію для оцінювання збалансованості попиту і пропозиції робочої сили в Україні, а також зв'язок цих проблем із державною освітньою політикою досліджували Ільч Л. М. та Саріогло В. Г. [2, 3], Близнюк В. В.[4], Купець О. В.[5], Чекаловська Г. З. та Длугопольський О. В. [6], Хаустова В. Є.[7], Кизим М. О.[8]. У дослідженнях, зокрема, йдеться про недоліки державної політики формування робочої сили, які тісно пов'язані із недосконалістю підходів до фінансування освіти, а саме: на вітчизняному ринку праці відчувається освітній дисбаланс [4, с. 102], що свідчить про хибність розподілу фінансування як між освітніми рівнями, так і між напрямками підготовки; фінансування післяшкільної освіти не залежить від показників ефективності діяльності закладів; відсутнє фінансове заохочення для фірм, які проводять навчання на робочому місці [5, с. 18-19]; низька частка наукових видатків у структурі видатків на вищу освіту, що не відповідає вектору інноваційної політики [6, с. 10]. Таким чином, потреби ринку праці, які постійно трансформувалися під дією різноманітних чинників, не були належним чином забезпечені з боку системи освіти.

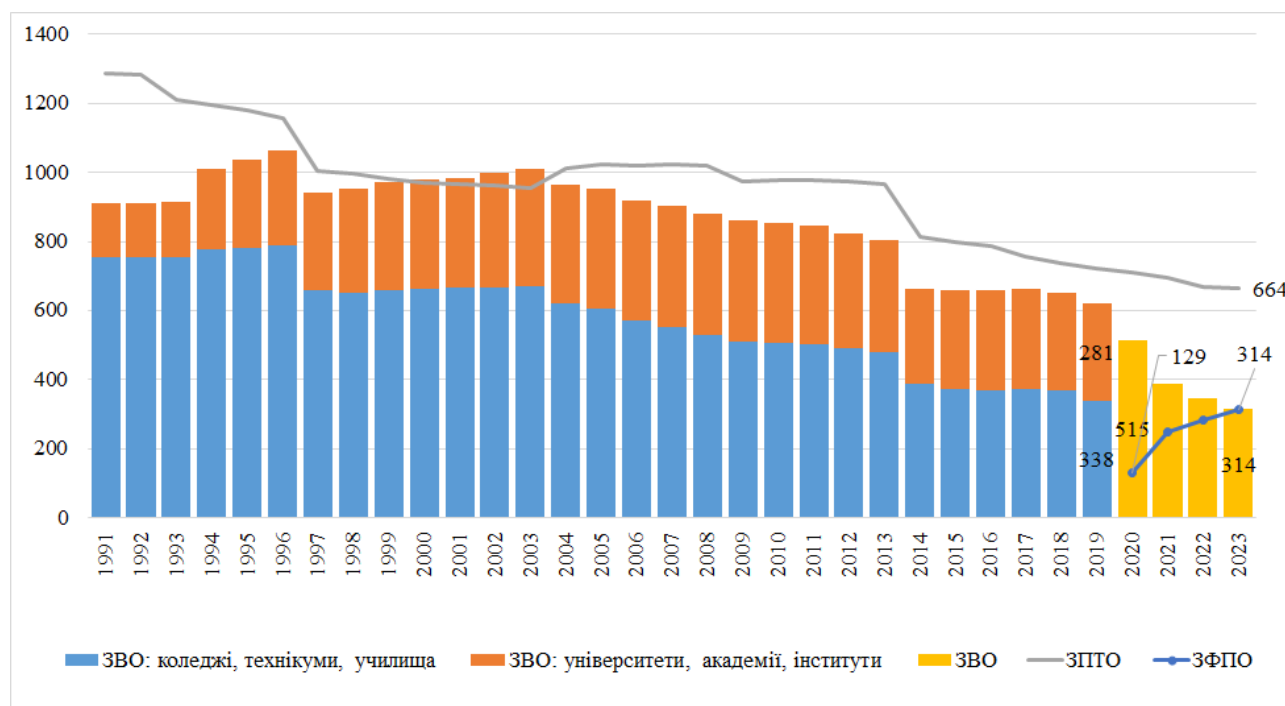
Відповідно, ефективність фінансування освіти з позицій забезпечення реального сектору кваліфікованою робочою силою, оцінювалась як низька.

В умовах війни забезпечення реального сектору кваліфікованою робочою силою належить до передумов не тільки економічної, але й національної безпеки, створюючи підґрунтя для сталого економічного розвитку та посилюючи обороноздатність країни. З огляду на це, План відновлення [9] включає Національну програму «Розвиток системи освіти», розроблену МОН, Офісом Президента, Комітетом ВРУ з питань освіти, науки та інновацій, а також понад 250 українськими та іноземними експертами і партнерами [10].

Викладення основного матеріалу дослідження. Державна політика забезпечення кваліфікованої робочої сили в Україні реалізується на рівні післясередньої невищої освіти (рівень 4 за Міжнародною стандартною класифікацією (МСКО)) та вищої освіти (рівні 5-8 за МСКО). У Національній програмі «Розвиток системи освіти» узагальнено фінансові обмеження цих рівнів освіти, які створюють виклики як в умовах війни, так і для перспектив поствоєнного відновлення України: - фінансове забезпечення закладів професійно-технічної освіти (ЗПТО) перебуває на мінімальному рівні, - відсутні бюджети розвитку у ЗПТО, - мережа закладів вищої освіти (ЗВО) та закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО) України є надмірно збільшеною та не відповідає фінансовій спроможності держави до її підтримки, при цьому додається проблема зруйнованих та переміщених закладів освіти, - низький рівень фінансової автономії ЗВО заважає оперативно розпоряджатись наявними коштами та майном, встановлювати власні системи оплати праці, вести гнучку цінову політику основних і додаткових освітніх та інших послуг, залучати інвестиції від бізнесу та гранти від фондів [10, с. 130, 145, 146].

З огляду на проблеми із забезпеченістю ринку праці кваліфікованими працівниками, а також із фінансуванням вищої та професійної освіти, Національною програмою «Розвиток системи освіти» передбачено створення

єдиної системи професійної освіти та об'єднання професійно-технічної та фахової передвищої освіти (представленої ЗПТО та ЗФПО відповідно) [9]. У випадку реалізації, це буде третя за рахунком зміна освітнього рівня для закладів, які готують молодших спеціалістів. Так, з 1998 р. технікуми, училища і коледжі було віднесено до системи вищої освіти [11], а 2019 р. – виокремлено в окрему освітню ланку – ЗФПО [12] (рис. 1.).

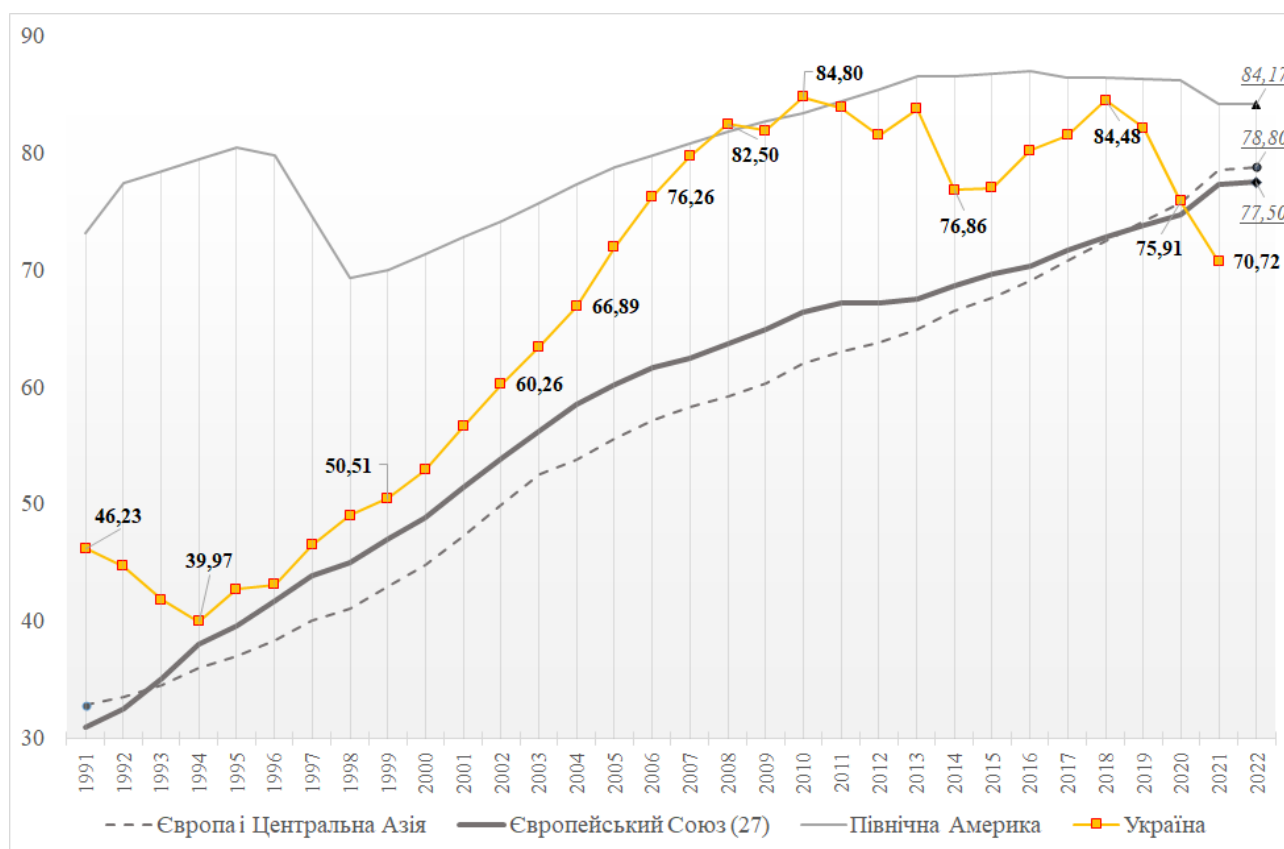

Рис. 1. Кількість закладів вищої (ЗВО), фахової передвищої (ЗФПО) і професійно-технічної (ЗПТО) освіти в Україні у 1991 – 2023 рр.

Джерело: [13, 14]

Тобто, станом на 2019 р. в Україні було 619 ЗВО (разом з академіями, університетами, інститутами, коледжами, технікумами і училищами), а у 2020 р. внаслідок прийнятих законодавчих змін стало 515 ЗВО та 129 ЗФПО. У 2023р. кількість ЗВО скоротилась до 314, натомість кількість ЗФПО зросла до 314 . Виокремлення ЗФПО в окрему освітню ланку, яка не належить до вищої освіти, змінило структуру охоплення населення вищою освітою. Зокрема, за показником «Коефіцієнт зарахування до вищої освіти», який розраховують фахівці Інституту статистики ЮНЕСКО як кількість осіб будь-якої вікової групи, які навчаються у вищих навчальних закладах, виражена у

відсотках від загальної кількості населення п'ятирічної вікової групи після закінчення середньої школи [15], охоплення вищою освітою в Україні, починаючи з 2020 р. різко скорочується (рис. 2).

Рис. 2. Коефіцієнт зарахування до вищої освіти, %

Джерело: UNESCO Institute for Statistics (UIS), Education, <https://uis.unesco.org/bdds>, 2024

Якщо у 2010 р. Україна перебувала серед лідерів за охопленням вищою освітою, то у 2021 р. коефіцієнт зарахування до вищої освіти в Україні суттєво знизився, порівняно з країнами ЄС та Північної Америки: 70,72% проти 77,5% та 84,17% відповідно. Водночас, лідерство України за охопленням населення вищою освітою мало формальний характер, оскільки включало коледжі, технікуми та училища. Тому можна зробити висновок, що нормативні зміни 2019 року гармонізували український підхід щодо віднесення освітніх закладів до вищої освіти з практиками розвинених країн.

Охоплення населення певною освітою – вищою або професійно-технічною – має відповідати потребам ринку праці, а також створювати знанняву основу для економічного зростання. Охоплення населення вищою

освітою за показником коефіцієнта зарахування на рівні 70% в Україні може свідчити про таку структуру освітніх досягнень, яка характерна для індустріальних економік. Так, розвинені країни Європи, які націлені на індустріальний тип розвитку, мають такі показники охоплення населення вищою освітою: Велика Британія – 61,4%, Франція – 67,6%, Німеччина – 70,3% [16].

Водночас, про знаннєві передумови для розвитку реального сектору у першу чергу свідчить фахова структура робочої сили з вищою та професійною освітою. Так, емпіричні дослідження щодо того, як надання громадянами переваги навчанню на конкретних факультетах впливає на промисловий розвиток країн, доводять суттєвий позитивний вплив збільшення підготовки інженерів і несуттєвий зворотній вплив збільшення обсягів підготовки юристів [17].

Згідно останніх даних Світового банку, в Україні у 2019 р. частка випускників вищої освіти, які навчалися на науково-технічних, інженерних і математичних факультетах, скоротилась до 25,0%, порівняно із 36,8% у 1999 р. [16]. За нашими розрахунками на основі статистичної інформації Держслужби статистики, у 2023 р. найбільше скоротилась частка студентів на факультетах автоматизації та приладобудування, порівняно із 2019 р.: 6539 осіб проти 19919 осіб, тобто втричі (табл. 1).

Також дещо скоротилась частка студентів на факультетах механічної інженерії у загальній кількості студентів: з 3,3% у 2019 р. до 3,16% у 2023 р. Незважаючи на зростання фактичної кількості студентів на факультетах з виробництва і технології, їх частка у загальній структурі розподілу студентів за галузями знань залишилась незмінною.

При цьому у реальному секторі України склалася нестача фахівців виробничого, інженерного та технологічного профілю [19], [20], [21].

Таблиця 1. Кількість студентів у ЗВО та ЗФПО на початок навчального року за галузями знань

	2018\19	2018\19	2022\23	2022\23
	Осіб	% від загальної кількості студентів	Осіб	% від загальної кількості студентів
Математика та статистика	5735	0,46	7 228	0,48
Інформаційні технології	83 392	6,7	140 749	9,39
Механічна інженерія	41 074	3,3	47 378	3,16
Автоматизація та приладобудування	19 919	1,6	6 539	0,43
Електроніка та телекомунікації	18 248	1,47	11 443	0,76
Виробництво та технології	42 568	3,42	51 197	3,42
Електрична інженерія	38 647	3,11	47 309	3,16
Електроніка, автоматизація та електронні комунікації	-	-	15 351	1,02
Всі галузі знань разом	1244662	100	1498149	100

Джерело: розраховано автором на основі [18].

Задоволення високого попиту на фахівців виробничого, інженерного та технологічного профілю значною мірою покладається на державу, яка володіє відповідним фінансовим інструментарієм: розміщення держзамовлення на підготовку фахівців означених спеціальностей; фінансування програм розвитку вищої й професійної освіти, що передбачають фінансування заходів з модернізації та покращення якості освіти, фінансової та матеріальної підтримки учасників освітнього процесу тощо.

Однак, розподіл державного фінансування за спеціальностями не сприяє задоволенню попиту на інженерів. Так, за нашими розрахунками, що базуються на групуванні ЗВО та відповідних обсягів державного фінансування і кількості студентів за основними напрямками підготовки фахівців [22], станом на 2021 р. лише приблизно 50% місць на техніко-технологічних та інженерних спеціальностях були забезпечені державним фінансуванням. Водночас держава фінансує 40% підготовки кадрів з права та бізнесу. Для порівняння, у 2019 р. частка випускників ЗВО, які здобули вищу

освіту з бізнесу, адміністрування і права за рахунок бюджету, становила у США 19%, у Кореї – 15%, у Німеччині – близько 23% [16].

Одним із індикаторів спроможності економіки до зростання є рівень фінансування освіти, а також його розподіл між вищою та професійно-технічною освітою. Надання державою фінансового пріоритету професійній освіті стало одним із важелів забезпечення поствоєнного економічного зростання Південної Кореї. За висновками С. Мандла [23], корейські освітні інвестиції переважно спрямовувалися у середню професійну освіту, доки дохід на душу населення не сягнув приблизно 8 тис. доларів США (у 1992 р.), і лише після цього перемістилися на загальноосвітні навчальні програми і на вищу освіту.

Обґрунтування розподілу державного фінансування між вищою і професійно-технічною освітою здійснюється, зокрема, із застосуванням інструментарію оцінки фіскальної віддачі від інвестування в освіту¹ різних рівнів. Так, у дослідженні Ф. Пфайфера та Х. Штехнота з'ясовано, що в Німеччині професійно-технічна освіта має більшу фіскальну віддачу, якщо порівнювати її з вищою освітою [24]. Наші оцінки із застосуванням адаптованого для України підходу також вказують на більшу фіскальну віддачу від професійної освіти, порівняно з вищою [25]. Так, державні інвестиції у підготовку фахівців з професійною освітою в Україні є на 40% більш окупними, ніж інвестиції у підготовку кваліфікованих кадрів із вищою освітою: якщо на кожну вкладену гривню у вищу освіту індивіда держава щорічно протягом його трудового життя одержує фіскальну віддачу у розмірі 1,031 гривні, то від професійно-технічної освіти індивіда – 1,053 гривні.

За висновками аналітичного звіту «Ринок праці України 2022-2023», в Україні 9 з 10 найбільш затребуваних професій є професіями, за якими здійснюється випуск закладами професійно-технічної освіти [26, с. 11]. Так,

---

¹ *фіскальна* норма віддачі від освіти є співвідношенням податкових надходжень і соціальними внесків, які будуть сплачені до бюджету і фондів загальнообов'язкового соціального страхування із доходів освіченого індивіда, до бюджетних видатків на освіту такого індивіда, тобто плату за навчання, а також упущені/втрачені податкові надходження (які могли би бути спрямовані до бюджету, якби індивід надав перевагу роботі над навчанням).

за результатами опитування роботодавців, у 2023 р. у загальній структурі найнятих працівників економічно активних підприємств найчисленнішими були робітники з обслуговування машин та устаткування (29,1%). Значна частина із найнятих також прийшла на найпростіші професії – 14,9% та на кваліфікованих робітників з інструментом (13,8%) [27].

Структура фінансування професійної освіти в Україні станом на 2023 р. була наступною: на ЗПТО спрямовано 0,25% ВВП і на ЗФПО – 0,35% ВВП (табл. 2).

Таблиця 2. Фінансування вищої, фахової передвищої і професійно-технічної освіти в Україні, % ВВП

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Всього видатків на освіту, % ВВП						
у тому числі на:	5,90	6,00	5,98	5,74	5,55	4,72
професійно-технічну, % ВВП	0,28	0,27	0,27	0,26	0,30	0,25
вищу (включно з післядипломною) та фахову передвищу, % ВВП	1,29	1,34	-	-	-	-
вищу (включно з післядипломною), % ВВП	-	-	1,02	1,22	1,11	1,13
фахову передвищу, % ВВП	-	-	0,29	0,36	0,35	0,35

Примітка: обсяги фінансування вказані за загальним і спеціальним фондами зведеного бюджету.

Джерело: розраховано автором на основі [28].

Зважаючи на те, що загальний обсяг фінансування освіти у 2023 р. становив 4,72% ВВП, то на фінансування професійно-технічної і фахової передвищої освіти разом було спрямовано 12,7% сукупних видатків на освіту, що становить 0,6% ВВП. Спрямування на професійну освіту 12,7% сукупних видатків на освіту відповідає практиці деяких країн ЄС, зокрема з індустріальним типом розвитку (табл. 3).

Так, Німеччина та Словаччина у 2021 р. спрямовували у професійне навчання по 14,8% сукупних витрат на освіту, Чехія – 15,1%. Таким чином, взяті разом витрати на професійно-технічну освіту та на фахову передвищу освіту в Україні майже відповідають рівню витрат на професійні програми у країнах ЄС. Отже, відносні показники фінансування освіти в Україні є досить високими і відповідають рівню розвинених країн. Водночас, з огляду на

низький ВВП України, досить високий показник рівня видатків на освіту у відсотках від ВВП не дозволяє забезпечити сталий розвиток освітньої сфери. Тому більш інформативними є вартісні показники фінансування у розрахунку на одного учня/студента.

Таблиця 3. Фінансування професійної освіти у деяких країнах ЄС, 2021 р.

Сукупні витрати на:	Німеччина	Чехія	Словаччина
- перший етап середньої освіти, професійні програми, млн. євро	0	15,7	46,2
- другий етап середньої освіти, професійні програми, млн. євро	21128,3	1877,3	711,6
- післясередня невища освіта, всі програми, млн. євро	8250,3	18,2	36,5
Разом сукупні витрати на професійну освіту, млн. євро	29378,6	1911,2	794,3
Кількість учнів/студентів професійної освіти, осіб	2002019	305760	141181
Витрати на 1 учня/студента, євро	14674,5	6250,7	5626,1
Сукупні витрати на освіту всіх рівнів, млн. євро	198586,10	12654,00	5351,50
<i>Частка витрат на професійну освіту у загальних витратах на освіту, %</i>	<i>14,8</i>	<i>15,1</i>	<i>14,8</i>

Джерело: розраховано на основі [29].

За нашими розрахунками, у 2023 р. середня сума витрат на одного учня/студента ЗПТО та ЗФПО взятих разом склала 114,6 тис. грн, що за середньорічним курсом дорівнює 2890 євро. Для порівняння, у 2021 р. середні витрати на одного учня/студента професійної освіти Німеччини становили 14,6 тис. євро, Чехії – 6,2 тис. євро, Словаччини – 5,6 тис. євро (табл. 3).

Отже, порівняльна вартість підготовки одного студента вищої освіти в Україні суттєво нижча як від рівня розвинених країн загалом, так і від сусідніх країн ЄС, – зокрема.

Дані Українського центру оцінювання якості освіти щодо кількості абітурієнтів у 2022 р. свідчать про зменшення їх чисельності на 40%, порівняно з 2021 р. 3-поміж осіб, зареєстрованих для складання національного мультипредметного тесту у 2022 р., 87,8% склали тест в Україні, а 22,2% – у 23 країнах Європи [30]. Враховуючи зацікавленість країн ЄС, які потерпають від негативних наслідків старіння населення, у залученні

студентської молоді з-за кордону, для України зростає ризик неповернення/втрати кваліфікованої робочої сили.

При цьому слід зауважити, що фінансування професійно-технічної освіти в Україні здійснюється переважно з місцевих бюджетів. За даними Міністерства фінансів України [28] у 2023 р. за рахунок державного бюджету було профінансовано 3% видатків на ЗПТО, тоді як з місцевих бюджетів – 97%. Відповідно, в Україні завдання щодо забезпечення відповідності професійної освіти потребам ринку праці виконується переважно на місцевому рівні. На регіональні ради професійної (професійно-технічної) освіти, які формуються із представників місцевих органів виконавчої влади, міських рад, міських центрів зайнятості, організацій роботодавців, профспілок, навчально-методичних (науково-методичних) центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти та закладів професійної (професійно-технічної) освіти, покладено завдання щодо розвитку зв'язків між навчальними закладами та підприємствами, адаптації навчальних програм до вимог конкретних роботодавців [31].

Хоча фінансова децентралізація сфери професійно-технічної освіти й сприяла вирішенню проблеми кваліфікаційного розриву, втім ускладнився процес прогнозування потреб у фахівцях та робітничих кадрах на національному ринку праці, від якого значно залежить збалансованість попиту і пропозиції робочої сили. Вирішення проблеми кваліфікаційного розриву потребує наявності комплексного підходу до планування потреби у фахівцях і кваліфікованих кадрах на ринку праці. Натомість завдання, що стоїть перед фінансуванням професійної освіти, полягає у ефективному задоволенні відповідних планів.

Поствоєнне відновлення потребуватиме не лише планування потреби у фахівцях і кваліфікованих кадрах на ринку праці, але й посилення зв'язку між фінансуванням вищої і професійної освіти зі стратегічними планами національного соціально-економічного розвитку. Це потребує програмно-цільового профілювання освітньої політики поряд із промисловою,

інвестиційною та інноваційною політикою. Так, у Національній економічній стратегії на період до 2030 р. [32] визначено ряд цілей, які можна віднести до спрямованих на узгодження промислової, інвестиційно-інноваційної та освітньої політики, і для досягнення яких мають бути виконані такі завдання:

- державне (регіональне) замовлення на програми післядипломної освіти для здобуття нової професії розробника, тестувальника, керівника проекту;
- впровадження податкових стимулів для розвитку неформальної ІТ-освіти;
- розширення програм перепідготовки та підвищення кваліфікації з ІТ-професій для безробітних;
- створення (за участю суб'єктів підприємництва) освітніх фондів для розвитку професійних навичок у сфері ІТ;
- створення стимулів для співпраці суб'єктів підприємництва з закладами вищої освіти;
- пільгові режими стимулювання кластерних інвестицій для збільшення високотехнологічного виробництва в межах країни;
- реформування системи державних науково-дослідних установ та їх державного фінансування;
- реалізація концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти;
- сприяння розвитку альтернативних форм навчання на робочому місці, у навчальних центрах при промислових підприємствах
- забезпечення надання грантів на освіту;
- забезпечення необхідного державного замовлення фахівців відповідно до потреб ринку праці;
- стимулювання розвитку неформальної освіти (можливість стажування за кордоном для переймання досвіду) в геологічній галузі;
- стимулювання бізнесу до участі у дуальній освіті та практичній підготовці спеціалістів у галузі креативних індустрій та індустрії гостинності;
- стимулювання закладів вищої освіти до розвитку сучасних та оновлення наявних освітніх програм публічного адміністрування за другим

- (магістерським) рівнем для підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та державних службовців;
- стимулювання приватних інвестицій у сферу освіти, спрямованих на її цифровізацію;
  - забезпечення постачання до закладів освіти сучасного комп'ютерного обладнання, а також забезпечення широкосмугового підключення всіх закладів освіти до Інтернету;
  - забезпечення переходу до принципу «гроші ходять за дитиною», який створить додаткові стимули для приватних шкіл та розвитку якісних STEM-програм (наука, технології, інженерія, математика) у закладах загальної середньої освіти;
  - підтримка приватних та комунальних ініціатив щодо цифрових навичок у неформальній освіті;
  - оновлення державного замовлення в закладах вищої освіти відповідно до нових професій;
  - створення умов для розвитку державно-приватного партнерства у сфері середньої, професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої і вищої освіти та освіти протягом життя;
  - розширення застосування формули розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту між закладами вищої освіти реформа системи фінансування фахової передвищої освіти відповідно до Закону України «Про фахову передвищу освіту»;
  - заохочення до здобуття фахової передвищої та вищої освіти у вітчизняних закладах вищої освіти вступниками з тимчасово окупованих територій популяризація можливостей здобуття вищої освіти в Україні для іноземних студентів;
  - популяризація дуальної форми здобуття фахової передвищої, вищої освіти;
  - заохочення закладів фахової передвищої освіти та закладів вищої освіти надавати освітні послуги дорослим;

- створення умов для здобуття фахової передвищої та вищої освіти соціально вразливими, маломобільними групами населення;
- прогнозування потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці;
- залучення студентів профільних закладів вищої освіти мистецького спрямування до процесу кіновиробництва шляхом запровадження дуальної форми освіти;
- запровадження ефективної системи фінансування закладів вищої медичної освіти відповідно до результатів діяльності;
- запровадження нових форм здобуття освіти та професійного навчання безробітних, зокрема дистанційної, дуальної;
- оновлення переліку професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер з метою підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці, з урахуванням пріоритетних видів економічної діяльності держави;
- стимулювання молоді до оволодіння знаннями і навичками технологічних наукових напрямів (STEAM-освіта), полегшення переходу молоді від навчання до працевлаштування, сприяння ранній професійній орієнтації молоді, підвищення рівня навичок молоді для відповідності потребам ринку праці за участю представників роботодавців та бізнес-сектору тощо.

Значна частина означених завдань покладаються на участь приватного сектору у підготовці кваліфікованих кадрів для потреб розвитку реального сектору на сучасній технологічній основі. Для стимулювання участі приватних організацій у навчанні дорослих, уряди розвинених країн застосовують декілька інструментів податкового стимулювання. Найбільш поширеними з них є: зменшення бази податку на прибуток підприємств шляхом вирахування проіндексованих (збільшених) фактичних витрат на навчання персоналу; навчальна податкова пільга, що дозволяє відстрочити сплату податку на прибуток підприємств, які інвестують у людський капітал, для покриття поточних витрат на навчання; звільнення від сплати певних видів податків, наприклад податку з доходів фізичних осіб – стажерів [33, с.

21]. Сьогодні зменшення бази податку на прибуток підприємств шляхом збільшення розміру витрат на навчання персоналу понад їх фактичний розмір застосовується в Австрії, де фірми можуть зменшити базу оподаткування податком на прибуток підприємств, з якої вже вираховані всі витрати звітного періоду, у тому числі на навчальні цілі, на додаткові 20% понесених фірмою витрат на навчання свого персоналу[33, с. 37]. Тобто пільга полягає в збільшенні витрат на навчання персоналу понад їх реальний обсяг, що дозволяє отримати додаткову знижку при сплаті податку на прибуток підприємств (корпоративного податку).

За прикладом країн з економікою, заснованою на знаннях, в Україні доцільно запровадити непряму державну підтримку бізнесу, що інвестує у безперервну освіту та підвищення кваліфікації працівників, як на робочих місцях, так і з відривом від виробництва, зокрема податкові пільги з податку на прибуток підприємств. Підставою для застосування такої підтримки має бути модернізація виробництва, придбання та запровадження новітніх технологій. Законодавче врегулювання цього механізму передбачає, зокрема, внесення змін до Податкового кодексу України (пп. 139.2.2.) та Проекту закону України «Про освіту дорослих» від 10.02.2022 № 7039 (ст. 7).

Висновки і перспективи подальших досліджень. В Україні спостерігається невідповідність державного фінансування освіти до попиту реального сектору на фахівців виробничого, інженерного та технологічного профілю, тобто кваліфікаційний розрив. Це створює ризики для промислового розвитку в умовах війни, а також не створює передумов для поствоєнного економічного зростання.

Крім ризиків, створених на національному рівні, існують конкурентні ризики для формування українською освітньою системою кваліфікованої робочої сили в умовах війни та для поствоєнного економічного відновлення, що пов'язані із високим рівнем фінансування і доступністю закладів вищої освіти сусідніх країн ЄС. При цьому післявоєнна відбудова має бути підкріплена достатньою кількістю кваліфікованих кадрів з інженерії, що

потребує відповідного збільшення фінансування професійно-технічної і вищої освіти. В таких умовах до основних бюджетних важелів подолання кваліфікаційного розриву слід віднести: бюджетну пріоритизацію підготовки кваліфікованих інженерних і виробничих фахівців, що може реалізовуватись шляхом коригування індексів спеціальностей у формулі розподілу бюджетного фінансування між закладами вищої освіти, а також шляхом збільшення обсягів державного замовлення на підготовку означених фахівців, зокрема за рахунок перегляду обсягів державного замовлення на фахівців з адміністрування і права. За нашими оцінками, понад 40% студентів економічних та юридичних програм навчаються безкоштовно, що дуже багато для країни, що розвивається. Тоді як лише близько половини студентів інженерних програм мають такі переваги. Оскільки річні витрати на навчання одного студента на економічних та юридичних програмах приблизно такі ж, як і на інженерії, пріоритет державного фінансування може бути переміщено на користь інженерії.

Удосконалення податкових інструментів підготовки кваліфікованої робочої сили для потреб поствоєнного розвитку, зокрема, передбачає запровадження пільги з податку на прибуток підприємств, що фінансують заходи безперервної освіти та підвищення кваліфікації працівників на робочому місці або з відривом від виробництва (у вигляді додаткового зменшення бази оподаткування на проіндексовані витрати на навчання персоналу).

До факторів ризику для розвитку стратегічних галузей України на сучасній технологічній основі, крім скорочення держзамовлення на підготовку кадрів у галузі інженерії, також належать низький рівень державного фінансування професійно-технічної освіти, який не забезпечує фінансові потреби закладів професійної освіти в регіонах, а також відсутність державної підтримки бізнесу, який інвестує у безперервну освіту та підвищення кваліфікації працівників на робочих місцях або з відривом від виробництва. За прикладом розвинених країн, в Україні доцільно

запровадити непрямую державну підтримку бізнесу, що інвестує у безперервну освіту та підвищення кваліфікації працівників, як на робочих місцях, так і з відривом від виробництва, зокрема податкові пільги з податку на прибуток підприємств.

Література

1. Mikel Albizu & Miren Estensoro & Susana Franco, 2022. «Vocational Education and Training and Knowledge Intensive Business Services: A Promising Relationship in the Digital Era,» Foresight and STI Governance (Foresight-Russia till No. 3/2015), National Research University Higher School of Economics, vol. 16(2), pages 65-78.
2. Ільч Л.М. Структурні трансформації транзитивного ринку праці України. – Київ: Алерта, 2017. – 608 с.
3. Pich, Liudmyla & Sarioglo, Volodymyr. (2019). Statistical Modeling of Skills Mismatch in the Labor Market. Demography and social economy. 42-57. 10.15407/dse2019.04.042.
4. Близнюк В.В., Юрик Я.І. Освітньо-кваліфікаційні диспропорції регіонального ринку праці України // Економіка і прогнозування. – 2019. – № 2. – С. 101-119.
5. Kupets, Olga & Del Carpio, Ximena & Muller, Noel & Olefir, Anna. (2017). Навички для сучасної України. 10.1596/978-1-4648-0890-6.
6. Чекаловська, Г. З., & Длугопольський, О. В. (2013). Актуальність інвестування освітніх послуг у системі інноваційного розвитку національної економіки.
7. Хаустова, В. Є., Решетняк, О. І., Зінченко, В. А., & Криванич, М. В. (2021). Інтегральна оцінка освітньої, наукової й інноваційної діяльності та дослідження їх впливу на економічний розвиток України. *Бізнес Інформ*, 12, 114-123.

8. Kuzym, M. O., Khaustova, V. Y., & Reshetnyak, O. I. (2021). Організаційно-економічний механізм інтеграції освіти, науки та бізнесу: модель сучасного університету. *Problemy Ekonomiky*, (4), 29-41.
9. Відновлення України. Розвиток системи освіти. Національна програма. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system>
10. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Освіта і наука». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf>
11. Кабінет Міністрів України. (1998, 20 січня). Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) (65). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-98-п>
12. Закон України «Про фахову передвищу освіту». (2019, 6 червня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19>
13. Державна служба статистики України. Заклади вищої освіти. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
14. Державна служба статистики України. Загальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/osv/osv_rik/arch_pto_u.htm
15. “Data Page: Gross enrolment ratio in tertiary education”. Our World in Data (2024). Data adapted from UNESCO Institute for Statistics (), “”, available at: (Accessed 05 Nov 2024). <https://ourworldindata.org/grapher/gross-enrollment-ratio-in-tertiary-education> [online resource]
16. World Bank. Education Statistics. URL: <https://databank.worldbank.org/source/education-statistics-%5Eall-indicators#>
17. Murphy, Kevin M., Andrei Shleifer, and Robert W. Vishny. 1991. “The Allocation of Talent: Implications for Growth.” *The Quarterly Journal of Economics* 106 (2) (May): 503. doi:10.2307/2937945.

18. Державна служба статистики України. Статистична інформація щодо вищої та фахової передвищої освіти в Україні. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/m_w/v_osvita.htm

19. Юрій Григоренко. Цінний кадр: як компанії ГМК борються з дефіцитом спеціалістів. URL: <https://gmk.center/ua/posts/cinnij-kadr-yak-kompanii-gmk-borjutsya-z-deficitom-specialistiv/>

20. Підприємства “Укроборонпрому” потребують спеціалістів. URL: <https://gur.gov.ua/content/pidpryiemstva-ukroboronpromu-potrebiut-spetsialistiv.html>

21. Богдан Мірошниченко. Війна інженерів. Як оборонна промисловість потерпає від браку кадрів. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/20/704506/>

22. Видатки на вищу освіту. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education>

23. Mundle, Sudipto, (1998), Financing human development: Some lessons from advanced Asian countries, *World Development*, 26, issue 4, p. 659-672.

24. Pfeiffer, Friedhelm & Stichnoth, Holger (2015). Fiskalische und individuelle Bildungsrenditen: Aktuelle Befunde für Deutschland. *ZEW Discussion Papers* 15-010. ZEW - Leibniz Centre for European Economic Research.

25. Н. Назукова. Інструментарій оцінки напрямів бюджетного фінансування освіти у посткризових умовах. *Економіка і прогнозування*. 2021; 3:118-130. <https://doi.org/10.15407/eip2021.03.118>

26. М. Судаков, Л. Лісогор. Ринок праці України 2022-2023: стан, тенденції та перспективи. Державна служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, Міністерство освіти і науки України, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнародної солідарності (Solidarity Fund PL), 2023. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf

27. Професійний склад найнятих працівників у 2023 р. Державна служба зайнятості України. URL: <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiNDgyM2MwZjUtZTgyNy00MTU4LTljYjUtOWUwNGU1MjJjMTQyIiwidCI6IjAzOWU2MTFmLWFhODUtNDcyZS05ZTU5LTlyZmNDbmNwYwYzgiOClmImMiOjI9>
28. Видатки. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>
29. Eurostat. Total educational expenditure by education level, programme orientation and type of source. URL: https://doi.org/10.2908/EDUC_UOE_FINE01
30. Звіт про результати Національного мультипредметного тесту у 2022 р. Український центр оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua//wp-content/uploads/2023/02/Zvit_NMT_2022_na-sajt.pdf
31. Постанова Кабінету міністрів України від 4.12.2019 № 1002 «Про затвердження Типового положення про регіональну раду професійної (професійно-технічної) освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2019-%D0%BF#Text>
32. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України; від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
33. Cedefop, (2009). *Using tax incentives to promote education and training*, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2801/15385>

References

1. Albizu, M. Estensoro, M. and Franco, S. (2022), “Vocational Education and Training and Knowledge Intensive Business Services: A Promising Relationship in the Digital Era”, Foresight and STI Governance (Foresight-Russia till No. 3/2015), National Research University Higher School of Economics, vol. 16 (2), pp. 65-78.

2. Il'ich, L.M. (2017), *Strukturni transformatsii tranzytyvnoho rynku pratsi Ukrainy* [Structural transformations of the transitive labor market of Ukraine], Alerta, Kyiv, Ukraine.
3. Ilich, L. and Sarioglo, V. (2019), "Statistical Modeling of Skills Mismatch in the Labor Market", *Demography and social economy*, vol. 42-57. 10.15407/dse2019.04.042.
4. Blyzniuk, V.V. and Yuryk, Ya.I. (2019), "Educational and qualificational disproportions of Ukraine's regional labor market", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 2, pp. 101-119.
5. Kupets, O. Del Carpio, X. Muller, N. and Olefir, A. (2017), "Skills for modern Ukraine", World Bank Publications. DOI 10.1596/978-1-4648-0890-6.
6. Chekalovs'ka, H.Z. and Dluhopol's'kyj, O.V. (2013), "The relevance of investing in educational services in the system of innovative development of the national economy", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 21/2, pp. 7-11.
7. Khaustova, V.Ye. Reshetniak, O.I. Zinchenko, V.A. and Kryvanych, M.V. (2021), "Integral assessment of educational, scientific and innovative activities and research of their impact on the economic development of Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 12, pp. 114-123.
8. Kyzym, M.O. Khaustova, V.Y. and Reshetnyak, O.I. (2021), "Organizational and economic mechanism of education, science and business integration: the modern university model", *Problemy Ekonomiky*, vol. 4, pp. 29-41.
9. Ukraine Recovery Plan (2022), "Development of the education system. National program", available at: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system> (Accessed 05 Nov 2024).
10. The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War (2022), "Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "Education and Science"", available at:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf> (Accessed 05 Nov 2024).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (1998), Resolution “On the approval of the Regulation on educational and qualification levels (degree education)”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-98-p> (Accessed 05 Nov 2024).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine “About professional preliminary education”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> (Accessed 05 Nov 2024).

13. State Statistics Service of Ukraine (2020), “Institutions of higher education”, available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (Accessed 05 Nov 2024).

14. State Statistics Service of Ukraine (2024), “General secondary and professional (vocational and technical) education in Ukraine”, available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/osv/osv_rik/arch_pto_u.htm (Accessed 05 Nov 2024).

15. UNESCO Institute for Statistics (2024), “Data Page: Gross enrolment ratio in tertiary education. Our World in Data”, available at: <https://ourworldindata.org/grapher/gross-enrollment-ratio-in-tertiary-education> (Accessed 05 Nov 2024).

16. World Bank. (2024), “Education Statistics”, available at: <https://databank.worldbank.org/source/education-statistics-%5Eall-indicators#> (Accessed 05 Nov 2024).

17. Murphy, K.M. Shleifer, A. and Vishny, R.W. (1991), “The Allocation of Talent: Implications for Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 106 (2). doi:10.2307/2937945.

18. State Statistics Service of Ukraine (2024), “Statistical information on higher and professional pre-higher education in Ukraine”, available at:

https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/m_w/v_osvita.htm (Accessed 05 Nov 2024).

19. Hryhorenko, Y. (2022), “Valuable personnel: how MMC companies fight the shortage of specialists”, available at: <https://gmk.center.ua/posts/cinnij-kadr-yak-kompanii-gmk-borjutsya-z-deficitom-specialistiv/> (Accessed 05 Nov 2024).

20. Ukroboronprom (2022), “Ukroboronprom enterprises need specialists”, available at: <https://gur.gov.ua/content/pidpryiemstva-ukroboronpromu-potrebuiut-spetsialistiv.html> (Accessed 05 Nov 2024).

21. Miroshnychenko, B. (2023), “War of engineers. How the defense industry suffers from a lack of personnel”, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/20/704506/> (Accessed 05 Nov 2024).

22. Ministry of Finance of Ukraine (2024), “Expenditures for higher education”, available at: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education> (Accessed 05 Nov 2024).

23. Sudipto, M. (1998), “Financing human development: Some lessons from advanced Asian countries”, *World Development*, vol. 26, issue 4, pp. 659-672.

24. Friedhelm, P. and Holger, S. (2015), “Fiskalische und individuelle Bildungsrenditen: Aktuelle Befunde für Deutschland”, *ZEW Discussion Papers 15-010*. ZEW - Leibniz Centre for European Economic Research.

25. Nazukova, N. (2021), “A toolkit for assessing the directions of budget financing of education in post-crisis conditions”, *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 118-130. <https://doi.org/10.15407/eip2021.03.118>

26. Sudakov, M. and Lisohor, L. (2023), “Labor market of Ukraine 2022-2023: state, trends and prospects”, available at: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf (Accessed 05 Nov 2024).

27. State Employment Service (2024), “Professional composition of hired workers in 2023. State Employment Service of Ukraine”, available at:

<https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiNDgyM2MwZjUtZTgyNy00MTU4LTljYjUtOWUwNGU1MjJjMTQyIiwidCI6IjAzOWU2MTFmLWFhODUtNDcyZS05ZTU5LTlyZjNDNhNWYwYzg1OCIsImMiOiIjIiwiaWF0Ijoi> (Accessed 05 Nov 2024).

28. Open Budget (2024), “Expenses”, available at: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table> (Accessed 05 Nov 2024).

29. Eurostat (2024), “Total educational expenditure by education level, programme orientation and type of source”, available at: https://doi.org/10.2908/EDUC_UOE_FINE01 (Accessed 05 Nov 2024).

30. Ukrainian Center for Educational Quality Assessment (2022), “Report on the results of the National Multi-Subject Test in 2022”, available at: https://testportal.gov.ua//wp-content/uploads/2023/02/Zvit_NMT_2022_na-sajt.pdf (Accessed 05 Nov 2024).

31. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution “On the approval of the Standard Regulations on the Regional Council of Professional (Vocational and Technical) Education”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 05 Nov 2024).

32. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution “On approval of the National Economic Strategy for the period until 2030”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 05 Nov 2024).

33. Publications Office of the European Union (2009), “Using tax incentives to promote education and training”, available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2801/15385> (Accessed 05 Nov 2024).

Стаття надійшла до редакції 13.11.2024 р.